

været næsten som Ofre for Forskernes ulykkelige Kærlighed. Man har henlagt dem til dansk Dyssetid¹⁾, til Broncealderens Begyndelse²⁾, til Folkevandringstid³⁾, til et Tidspunkt, da -lev-Navnene allerede var dannede⁴⁾ o. s. v. — altsammen med lige svag Begrundelse. Sandheden er den, at *-inge*-Navnene aldeles ingen »Gruppe« danner i Lighed med Navnene paa *-lev*, *-sted* eller *-torp*. For det første er de af forskellig sproglig Oprindelse — adskillige svenske indeholder sagtens, som af Hellquist paavist, »Ætnavne«, de fleste danske derimod er slet og ret »Lokalitetsbetegnelser«. Endvidere stammer de aabenbart fra højst forskellig Tid. Selv Bebyggelsesnavnene af den »danske« Type kan ikke tidsfæstes indenfor en bestemt Periode. De er ligesaa forskellige af Alder som de »usammensatte« Navne; *thi de er i sig selv intet andet end »usammensatte« Navne.*

Vil man fastslaa det ældste Lag af danske *Stednavne*, har man derfor ingen anden Vej at gaa end i det store at gennemføre en Undersøgelse som den, der her er forsøgt i det smaa: tage Navn for Navn frem til arkæologisk og filologisk Prøve, indtil de mange Enkeltheder efterhaanden samler sig til det sande Helhedsbillede, hvis Erkendelse er Maalet for Forskeren.

GAARDSÆDER.

Ufuldendt Studie af mag. art. Thomas B. Bang.

Ved en Undersøgelse af Husmandsklassens Oprindelse vender Tanken sig uvilkaarligt til Gaardsæderne, »den Klasse Bønder, som senest opstod«⁵⁾ og som efter de hidtidige Forskeres enstemmige Udtalelser nærmest svarede til senere Tidens Hus-

1) *Andr. M. Hansen*: Landnåm i Norge, S. 124.

2) *Noreen*: Spr. Stud. III, S. 62.

3) *O. Atmgren*: Hyllningsskr. tillågn. A. Noreen, S. 224.

4) *Hjalmar Lindroth* i Fornvännen 1911, S. 183.

5) *Steenstrup*, Studier over K. Vald. Jordeb. 86.

mænd med og uden Jord. Den mest nærliggende Tanke er, at denne Klasse af Landbefolkningen, der allerede paa Valdemars-tiden var ret talrig, umiddelbart fortsætter sig i den senere Tids Husmandsstand. Gaardsædernes hele Stilling og Betydning i Mid-delalderens Landbrug var vel en indgaaende Undersøgelse værd; Hovedtrækkene synes allerede rigtigt at være optrukket af Steenstrup og Erslev¹⁾, men omend den maaske vilde kunne frembyde Materiale til Sammenligning, vilde den ikke oplyse os noget om Husmandsstandens Oprindelse og ældste Historie. Det ejendom-melige er nemlig, at Gaardsæderne som særlig Klasse fuldstændig forsvinder fra vor Bondestand. For det første holder de allerede tidligt op med udelukkende at være knyttet direkte til Hoved-gaardene, allerede i Roskildebispens Jordebog finder vi ikke sjældent Gaardsæder i Byer, hvor der ikke var nogen Hovedgaard, ja end ikke en Brydegaard, og i de yngre Kilder finder vi stadig oftere dette Forhold. Naar Skattebrevene fra det 15. og Begyn-delsen af det 16. Aarh. derfor udtrykkelig nævner »Gaardsæder, der sidder ved vore gode Mænds Gaarde«, som skattefri, er dette sikkert ikke saa meget for at stille dem i Modsætning til Kirkens og Kronens Gaardsæder, som for ikke at fritage de talrige Gaard-sæder ved Bryde- og Fæstegaarde, som ofte kunde bo milevidt fra deres Husbonds Hovedgaard²⁾. Men tabte saaledes Gaardsæ-derne deres Tilknytning til Hovedgaarden, saa er det dog af større Betydning at deres oprindelige Karakter af Husmænd forsvinder. Allerede Roskildebispens Jordebog viser, at adskillige af Gaard-sæderne i 14. Aarh. havde Jordtilliggende, der vel ikke bragte dem i Klasse med de øvrige Fæstegaarde, men dog hævede dem betydeligt over, hvad vi vilde kalde Husmænd. I de følgende Aar-hundreder fortsættes denne Udvikling³⁾ og fra det 16. Aarhundre-des første Halvdel, da Ordet Husmand i dets senere og nuværende Betydning dukker op, betegner Gaardsæde nærmest et mindre Jordbrug. I Overgangstiden finder vi dog en Del Vaklen. Elline

¹⁾ *Steenstrup*, l. c. 86 ff. *Erslev* i D. R. H. II.

²⁾ *Wm. Christensen*, Da. Statsforv. i 15. Aarh., S. 542, mener snarest det modsatte.

³⁾ Jfr. *Erslev* i D. R. H. II.

Gøyes Jordebog nævner saaledes¹⁾ Krenkerup Hovedgaard og 3 Gaarde i Krenkerup og 5 i Højget, men tilføjer saa: Disse forskrevne Gaarde i Kr. og H. er Gaardsædegaarde og skal arbejde til Gaarden en Dag om Ugen alt Aaret og 2 Dage hver Uge om Høsten af hver Gaard. Her tales udtrykkelig om Gaarde og efter hele Sammenhængen synes Ordet der nærmest at karakteriseres som Ugedagsmænd. Noget lignende er Forholdet med Hensyn til Grant Gaard, der i samme Jordebog²⁾ omtales med 18 tilliggende Gaarde i G. By og desuden 8 Bønder, der hver gav 1 Pd. Byg og 1 Rigsort og som kaldes »Gaardsæder, naar der holdes Avl, og ikke bor Bønder i Hovedgaarden, da giver de[t] intet Landgilde«. 1560, da Fr. II tilskiftede sig Grant, nævnes den ogsaa stadig med tilliggende Gaardsæder³⁾.

Desuden nævner Jordebogen 2 og Skødet af 1560 9 Huse i Grant. Ogsaa her synes Gaardsæderne saaledes at betegne mindre Jordbrug, der gjorde Ugedagstjeneste. Ved Midten af 16. Aarh. synes Ordet dog nogenlunde at have fæstnet sig i Betydningen mindre Jordbrug, og naar Sjællands Stifts Landebog af 1568 bestandig taler om Gaarde og Gaardsæder, saa betegner den med det sidste vistnok bestandig det man i det øvrige Danmark kaldte Bol. Naar dette Ord ikke kunde trænge igennem paa Sjælland, saa var Grunden sikkert den, at der her var Mulighed for Forveksling med det middelalderlige Bol, af hvis Brug Rester endnu⁴⁾ holdt sig i det 18. Aarhundrede.

Præsteindberetningerne fra Falster Sønderherred fra 1568 deler ogsaa Jordbrugene i »Præstegorde, Bondegorde, Gordseder eller Boel«, og som det fremgaar af talrige Vidnesbyrd fra det 17. Aarh. betegnede Ordet Gaardsæde paa denne Tid det samme som Fjerdingsgaard⁵⁾. Vest for Storebælt og Øst for Øresund, hvor Or-

¹⁾ S. 69.

²⁾ S. 300.

³⁾ Kronens Skøder I. 66.

⁴⁾ *Rostgaards Skraa* i Danske Vider og Vedtægter.

⁵⁾ Præsteindb. 1657, Baarse H. Beldringe S. 1 Fjerdingsgaard eller Gaardsæde. Se *Fridericia* i H. T., 1 R. II, S. 491; jvfr. *Rasmussen*: Gisselfeldt, S. 25, Anm. 2.

det Gaardsæde vist aldrig havde været almindelig brugt, blev det helt ud opslugt henholdsvis af Betegnelserne Bol og Fæster¹⁾.

Oplysende til Forstaaelse af Gaardsædernes Historie er det at følge enkelte af dem gennem Tiderne. 1454 skødede Antvorskov Kloster til Roskildebispen Svenstrup Gaard med 8 Gaardsæder i Svenstrup og 10 i Grønholt²⁾. I Bispens Jordebog³⁾ hedder det om dem, at de arbejder daglig og ikke giver Afgift saa længe de arbejder. Da Godset 1536 blev inddraget under Kronen, finder vi dem igen i Roskildegaaards LR 1555—56, nu med den Tilføjeelse, at de giver 1 Fjerding Smør tilsammen. 1572 blev de lagt sammen to og to til Fæstegaarde⁴⁾ og da Kronen i 1622 afhændede Godset er de 8 + 10 Gaardsæder ogsaa erstattet med 4 + 5 Gaarde, der hver svarede 1 Pd. Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns og 20 Æg. Desuden var der tilkommet 3 Gadehuse i Grønholt⁵⁾.

Disse Eksempler, der let kunde forøges med talrige andre, turde klart vise Udviklingen. Gaardsæderne, der allerede ved Middelalderens Slutning havde et lille Jordtilliggende, gaar efterhaanden op i de almindelige Fæstebønders Række, omend deres Gaarde gennemgaaende hørte til de mindste. Arbejdspligten, der vistnok tidligere havde været et Særkende for dem, mister sin Betydning som saadan, efterhaanden som de almindelige Fæstebønder stadig mere og mere bliver hoveripligtige, og efter Aar 1700 dør Ordet helt ud⁶⁾.

¹⁾ I *Wulffs* Stat. Bidrag forekommer Ordet saaledes næppe, ligesom jeg ikke erindrer at have set det i nogen jysk Limfjordsby.

²⁾ *ÆDA* IV, S. 107.

³⁾ S. R. D. IV, S. 69; jvfr. *Erslev* i *Dronning Margrethe*.

⁴⁾ *Kanc. Brevb.* 1572.

⁵⁾ Se om *Svenstrup Gods' ældste Historie*, *Thomas B. Bang* i »*Svenstrup*«, udg. af *J. Wedell-Neergaard* 1921, S. 79 ff. *Red.*

⁶⁾ Se *Anmærkninger hos Trojel*, der viser, at man ikke længere aner hvad en G. er.